

Bir Balkan Düşünürü ve Devlet Adamı Olarak Aliya İzzetbegoviç'in İnsan ve Eğitim Anlayışı

Aliya İzzetbegović as a Balkan Thinker and Statesman: His Understanding of Humanity and Education

 Ahmet DAĞ^{a*}

^a Prof. Dr./Prof., Uludağ Üniversitesi, adag29@yahoo.com

* Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Künye:

Cilt/Volume: 4
Sayı/Issue: 2
Sayfa/Page: 392-404

Geliş Tarihi/Received: 19.09.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 03.12.2024

Yayın Tarihi/Publication Date: 15.12.2024

Atıf/ Cite as: Dağ, Ahmet. "Bir Balkan Düşünürü ve Devlet Adamı Olarak Aliya İzzetbegoviç'in İnsan ve Eğitim Anlayışı". *İdrak Dini Araştırmalar Dergisi* 4/2 (Aralık 2024), 392-404.

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 Lisansı altında yayımlanmaktadır. İkonlar Font Awesome'a aittir.

The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 License. Icons by Font Awesome.

Öz

Hem Avrupa'da yaşaması hem de Müslüman olması sebebiyle İzzetbegoviç, Osmanlı mirasının bir ferdi olarak Doğu-Batı medeniyetlerinin ve coğrafyasının izlerini taşır. O, iki kadim medeniyet arasındaki kültürel ve entelektüel ilişkiyi zihin dünyasında ve kendi felsefesinde cisimleştirir. Aliya, bir yanda pozitivist-materyalist uygarlığın içinde yaşayan diğer yanda tüm birikimiyle mistik ve duygusal cihetini yitirmemiş medeniyetin izleklerini taşımaktadır. İnsan anlayışı bakımından dünyeviliği-uhreviliği ve madde-mana dualitesini kendinde bulunduran İslam'dan etkilenen Aliya için madde-mana birlikteliğinin tezahürü insanda ortaya çıkar. Batının tek boyutlu ve Hobbesçu insan algısının ruhsuzluk içerdiği söyleminden hareketle, insanın olgular düzenini ve bilimsel paradigmaları aşan bir varlık olduğunu düşünür. Pozitivist ve materyalist bir eğitim sistemi içinde büyüyen Aliya, beşerî ilimlerle dini ilimlerin birliktelik içermesi gerektiğini düşünen biriydi. İslam dünyasının zayıflığı ve dağılıklarının nedeninin insan ve eğitim sorunu olduğunu düşünen bir kişi olarak Aliya, ahlaka dayanan insan ve eğitim anlayışıyla güçlü bir toplum, devlet ve medeniyetin kurulacağını düşünmekteydi. Bu makalede gerek Aliya İzzetbegoviç'in kendi yazdıkları gerekse hakkında yazılanlara dair Aliya İzzetbegoviç'in insan ve eğitim anlayışı, literatür taramasının ardından nitel araştırma yöntemlerinden metin analizi ile hazırlanacaktır. Genelde küresel dünyanın özelde İslam dünyasının sorunları, Doğu-Batı arasındaki bir Balkan düşünürü ve devlet adamı olan Aliya İzzetbegoviç bağlamında incelenmiştir. Bu çalışmada Aliya'nın eğitim anlayışının, İslam ve insan odaklı bir yaklaşım üzerine temellendiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Aliya, İnsan, Ahlak, Eğitim, Kültür, Toplum.

Abstract

As a Muslim living in Europe and a descendant of the Ottoman legacy, Aliya İzzetbegović embodied the traces of both Eastern and Western civilisations in his thought and philosophy. He synthesised the cultural and intellectual relationship between these two ancient civilisations within his worldview and philosophy. Aliya reflected the coexistence of a positivist-materialist civilisation on one hand and a civilisation that, despite modernity, retained its mystical and emotional essence on the other. Influenced by Islam, which integrates the duality of the worldly and the spiritual, as well as matter and meaning, Aliya saw the manifestation of this unity in humanity itself. Criticising the reductionist and soulless view of humanity in the West, particularly the Hobbesian perspective, he argued that human beings transcend factual realities and scientific paradigms. Growing up in a positivist and materialist educational system, Aliya believed in the necessity of uniting secular and religious sciences. Viewing the weakness and fragmentation of the Islamic world as rooted in issues of humanity and education, Aliya envisioned the establishment of a strong society, state, and civilisation based on a moral understanding of humanity and education. This article examines Aliya İzzetbegović's perspectives on humanity and education, drawing on his writings and secondary sources. Following a literature review, the study employs qualitative research methods, particularly textual analysis. Within the context of the global world's challenges in general, and those of the Islamic world in particular, this study explores Aliya's understanding of humanity and education as a Balkan thinker and statesman navigating between East and West. The findings reveal that Aliya's educational philosophy was grounded in a human-centred and Islamic approach, aimed at bridging cultures and addressing fundamental societal issues.

Keywords: Aliya, Humanity, Morality, Education, Culture, Society.

Giriş

İbn Haldun'a atfedilen "coğrafya kaderdir" tanımı, ağır şartları olan bir coğrafyada yaşamış birisi için coğrafyanın sadece "kader" değil aynı zamanda "keder" olduğu anlamına da gelir. Bosna da Aliya'nın hem kaderi hem de kederi olmuştur. Hem gayrimüslimlerin yaşadığı ağırlıklı bir coğrafyada hem de otoriter Tito Yugoslavya'sında yaşamış olan Aliya İzzetbegoviç'in var olma çabası; onun kendisini entelektüel, siyasi, içtimai ve ideolojik bilinçle yaşaması gereğini doğurmuştur. Yaşamış olduğu coğrafyada Müslüman olmanın zorluğu, Aliya'yı fikrî ve şahsi bakımdan daha güçlü kılmaya gerektirdiği düşüncesine itmiştir. Aliya'nın yazmış olduğu metinlerinde "insan, hayat, din, toplum ve siyaset" teması çok önemlidir.¹ Bu temaların en önemli kavramları olarak da "insan, ahlak, eğitim, kültür ve medeniyet" kavramları üzerinde durur.

Bu çalışmanın problem cümlesi "Aliya'nın eğitim ve insan anlayışını belirleyen unsurlar nelerdir?" sorusudur. Çalışmada düşünürün insan ve eğitim hakkındaki düşüncelerini belirleyen unsurların yetiştiği İslam-kültür coğrafyası, yaşadığı coğrafya ve toplum, entelektüel birikim olduğu görülmüştür. Aliya İzzetbegoviç, çok sayıda (on) kitap yazmış, üzerine çok yazılmış ve konuşulmuş biridir. Bu çalışma için başta kendi eserleri olmak üzere hakkında yapılmış olan çalışmalar literatür olarak incelenmiştir. Ülkemizin fikir ve akademi hayatında önemli bir yeri olan Aliya İzzetbegoviç'in üzerine hazırlanmış bulunan çok sayıda tez, kitap ve makale incelenmiştir. Nitel araştırma yöntemi kullanılarak metin analizi yapılmıştır. Aliya'nın, sadece bir şahsiyet değil aynı zamanda devlet adamı olması onun eğitim ve insan anlayışını önemli kılmaktadır.

Aliya, kendisini şahsiyetli bir ben olarak inşa etme çabasında bulunduktan sonra bir siyasetçi olarak da şahsiyetli bir toplum ve devlet inşa etme çabasında bulunmuştur. Onun insan ve hayat tasavvurunda iki önemli unsur; insan ve eğitimidir. Eğitimi, öğretimden ayıran Aliya için eğitim, edebleştirilmeyi yani "oldurmayı"; öğretim ise "bilimselleşme" ve "güçlenmeyi" ifade eder. Eğitim, insanın manevi yönü için öğretim ise maddi ciheti için elzemdir.² Onun insan ve eğitim tasavvurunda İslam'ın çok önemli etkisi vardır. O, İslamsız bir insan ve eğitim tasavvuruna yer vermez.

1. Aliya İzzetbegoviç Düşüncesinde Hayat ve İnsan Tasavvuru

Tevarüs ettiği İslam ve Osmanlı medeniyet mirasını, duygu dünyasında, kişiliğinde ve davranışlarında yansıtan Aliya İzzetbegoviç'in yazılarında birçok kavrama, değere, olguya ve olaylara yer verdiği görülür. Onun yazılarında bahsi olunan tüm şeylerin değerli olduğu şüphesizdir. Fakat Aliya'da en mühim olan unsurlar; "İnsan, Din/İslam ve Eğitim/Terbiye"dir. Yoğun meşguliyetleri hasebiyle metinlerini sistematik bir biçimde inşa etmeyen Aliya'nın metinleri titiz bir biçimde okunduğunda "İnsan, İslam ve Eğitim" anlayışına dair söylemleri sistematikleştirilebilir. Aliya, insana dair tanımlamalarını dinî, biyolojik, sosyolojik ve psikolojik temelde yapar.

Aliya'ya göre dünya görüşleri arasında en etkin olanlar; Dinî/R, İslami/İ ve Materyalist/M (RİM) görüşlerdir. Bu görüşlerden ilki ruh, ikincisi insan, üçüncüsü ise maddeden (RİM) hareket eder. Dinî bir maneviyatçılık olan İslam'ı ise ruh ve madde planında kuşatıcı bir hayat tasavvuru olarak görür. Materyalizm, "mükemmel hayvan" olarak algıladığı insanı biyolojik makina olarak madde planına yerleştirir. Ona göre insan ile hayvan

¹ Bkz. Aliya İzzetbegovic, *On Life, People and Freedom*, ed. Sharif H. Banna (USA: Claritas, 2023).

² Aliya İzzetbegoviç, *Doğu-Batı Arasında İslam*, çev. Salih Şaban (İstanbul: Yarı Yayınları, 2011), 62-64.

arasında kalite değil, sadece derece farkı vardır.³ Dini şuur, İslam'ı insan ile materyalizmi ise tabiat ile eşleştiren Aliya, insanı madde ve ruh planında ele alır. Maneviyat ve ahlak olmadan insan hayatının manasız olduğunu dile getirir. İnsanı kıymetli yapan ruh-madde birliği prensibinin İslam'da mevcut olduğunu söyleyen Aliya'ya göre, Darwinci monist Batılı bakışın tersine İslam'da hayat ikili bir biçime sahiptir. O, insanın tek hayata inanabileceğini fakat yaşadığı müddetçe iki hayat yaşadığını iddia eder.⁴ Böylelikle hayatı dünyevi-uhrevi düzlemde bir hakikat olarak algılayan Aliya, bunlardan biri olmadan yaşanılan hayatın hayat olmadığını ifade eder.

Bilim, insanı “zeki hayvan” olarak algılamak din ise “şahsiyet” varlığı olarak algılar. İnsanı dinî temelde yorumlayan Aliya'ya göre İnsan tabiatı, dünyevilik ve uhrevilik esasına dayanır.⁵ Dünyeviliğin bağlamı soyut birliktelik olan cemaat, insanlar arasında manevi ve şahsi gelişimi sağlayan iç ve somut bir birliktir. İnsan ve şahsiyet zemini olan cemaat, toplumsal ahenge ve dayanışmaya destek vererek toplumun güçlenmesine katkıda bulunur. Cemaat birlikteliği, teknolojinin ve kentleşmenin getirdiği yalnızlık ve yabancılaşma duygusunun yok edilmesine yardımcı olmaktadır.⁶ İnsanın bedeninin olmasının hayvani, ruhunun olmasını ise rasyonel tarafını temsil ettiğini düşünen Aliya'ya göre çatışma meydana getiren bu iki unsurdan ilki insanın kınanmasını diğeri ise entelektüel yönünün zenginleşip yücelmesini sağlamıştır.⁷

Dinlerde, maddi aleme atılmış olan insanın, kendisine yabancı ve düşmanca bir muhitte düştüğü ifade edilir. Böylesi bir muhitte yalnızca biyolojik ve duyuşsal varlık olmayan insan⁸, yaratılmış bir varlık olarak tekâmül ederek ve hayvan olmadığını idrak ederek hayatın manasını bulmuştur. Ona göre insan ve hayat tasavvurunu maddi bağlamda ele alan b/ilm için insan, tabiata ait bir varlıktır. Maddi gerçekliği esas alan bilim için insan, tabiatın kucağında büyüyen ve ondan ayrılmayan, ona ait olan bir varlıktır.⁹ İnsanın tabiata ait bir varlık olarak görülmesi böylelikle hem yaratıcının devre dışı bırakılmasına hem de insanın madde cinsinden algılanmasına, dolayısıyla üzerinde dönüşüm yapılabilecek bir varlık olarak görülmesine, yol açmıştır. İnsanın salt maddi temelde ele alındığına vurguda bulunan Aliya, bir anlamda insanın biyolojik olarak değiştirilmesi yönünde olan çalışmalara da atıfta bulunur.

Hem din hem de sanat düzleminde -ağırlıklı olarak- insan, Tanrı tarafından yaratılmış bir varlık olarak algılanır. İnsan-dünya karşıtlığı ve evrim-yaratılış tartışması bağlamında insanın neliği, onun dünyanın parçası mı yoksa ondan ayrı mı olduğu meselesi mevzu edilmiştir. Zekâsı sayesinde tabiatın zorlukları karşısında ayakta kalabilmiş, ahlakını ve şahsiyetini oluşturan insanların eşitliği, fiziki veya entelektüel değil manevi bir gerçektir.¹⁰ Ahlaki gücün galibiyetleri de mağlubiyetleri de doğurduğunu söyleyen Aliya İzzetbegoviç'e göre gerçekleşmesi istenen şeyler, önce insanların ruhlarında/nefislerinde gerçekleşmek zorundadırlar.¹¹ İnsanın ruhunu iyileştirmesi gerektiğine inanan Aliya, Bosna Savaşı'nda “iyi”

³ İzzetbegoviç, *Doğu-Batı Arasında İslam*, 25, 31-32.

⁴ İzzetbegoviç, *Doğu-Batı Arasında İslam*, 12-13.

⁵ İzzetbegoviç, *Doğu-Batı Arasında İslam*, 36.

⁶ Aliya İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, çev. Rahman Ademi (İstanbul: Küre Yayınları, 2007), 50-52.

⁷ Şaban Ali Düzgün, “Aliya İzzetbegoviç ve Kurucu İrade Olarak İslam”, *Kelam Araştırmaları* 7/1 (Ocak 2009), 61.

⁸ İzzetbegoviç, *Doğu-Batı Arasında İslam*, 114.

⁹ İzzetbegoviç, *Doğu-Batı Arasında İslam*, 38, 31.

¹⁰ İzzetbegoviç, *Doğu-Batı Arasında İslam*, 76.

¹¹ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 70.

ile “kötü”nün yoğun bir biçimde karşı karşıya geldiğini söyler. Bosna’da olan bitenin -savaşın- ahlaki bir meseleye dönüştüğü iddiasında bulunur. Ona göre kazananlar, “iyilik-kötülük” ahlaki ayrımında iyiyi ve iyiliği barındıran Bosnalılar ve onun tarafında olanlardır.¹²

Ona göre insan ile hayvan arasındaki fark, fiziki ve zekâ olmaktan daha çok manevîdir ve insanın hayvana göre dinî, ahlaki ve estetik şuur taşımasıdır. İçgüdüleri olan hayvani varlık; müessir, faydalanılan ve tabii varlık iken ahlaki özellikleri ve umumi olarak faydaya dayanmayan insan ise tabiatüstü, gayriakli, anlaşılmasız, inanılmaz hatta aklen gayrimümkün bir varlıktır. Aliya, ahlaki insani vasıf olarak görürken zekâ ve lisanı ise hayvani/zoolojik kökenli güdüsî bir yeti olarak görür. Ona göre insanı hayvandan ayıran özellikler; insanın ahlaki davranması, ilim ve sanatla ilgilenmesidir. Hayvan, şeyleri olduğu gibi algılayarak insan ise hayal dünyasını da ilave eder. Aliya’ya göre mit, oyun ve putlarla yaşayan insanın tekâmül aşamalarından biri olan kurban algısı zoolojik kökene dayanan menfaatten farklıdır. Menfaat, siyaset ve ekonominin mefhumu iken kurban is, din ve ahlakın temel mefhumlarından biridir.¹³

Günah ve ahlak olgularından uzak olan hayvan masumken, “düşüş” gerçekleştiren insan ise hayvan olamadığı gibi ya “insan” kalır ya da “gayriinsan” olabilir.¹⁴ Aliya’nın düşüncesinin temelinde insan meselesi, bir ahlak meselesi olarak öne çıkar ve ahlak üzerine temellenmiş insan felsefesidir. İnsan dışı varlıklar zorunluluğa ve belirlenime mahkumken özgürlüğe sahip olan insan özgür, sorumlu ve ahlaki olan bir varlıktır.¹⁵ Aliya zayıf insanı, özgürlük ve sorumluluktan kaçan, otoriter bir yönetim altına girerek kendini huzurlu hisseden, bağımlı olan, hür ve vatandaş olmayan şeklinde tanımlar.¹⁶

Dinî ve ahlaki eğitimi İslami düzenin temeli olarak gören Aliya, din ve ahlak eğitiminin aileden örgün eğitime kadar her düzeyde temsil edilmesi gerektiğini düşünür.¹⁷ İnsanı din ve ahlak temelinde alımlayan Aliya, Marksist, Freudyen ve Darwinci insan yaklaşımlarına şüpheyle ve tepkiyle karşılar. Ona göre insan, Darwin’e göre biçimlendirilmediği gibi kâinat da Newton’a göre biçimlendirilmemiştir. Felsefenin Darwinci etki altına girmesiyle insan, felsefi bir yaklaşım tarzıyla farklı boyutta süflileştirilmiştir. “Ayakta kalarak” ve “güçlü” olarak “kâmil” hâle geleceği düşüncesinin altında Newtoncu güç tasavvuru bulunur.¹⁸ Felsefe, araçsallaşarak Darwin vizyonunun tesiri altında kalmıştır. Darwinci evrim anlayışı, insan-hayvan birlikteliği sağlayarak tabiat ile kültür arasındaki farklılığı yok etmiştir.¹⁹ Aliya’ya göre evrimci insan anlayışında insanın iç hayatı yoktur yani insan âdeta laboratuvarında tüp içinde varlık bulan Doktor Faust’un yarattığı gibi dramsız ve şahsiyetsiz bir varlıktır.²⁰

¹² Aliya İzzetbegović, *Konuşmalar*, çev. Fahrettin Altun - Rifat Ahmetoğlu (İstanbul: Küre Yayınları, 2004), 70.

¹³ İzzetbegović, *Doğu-Batı Arasında İslam*, 40-46.

¹⁴ İzzetbegović, *Doğu-Batı Arasında İslam*, 71-73.

¹⁵ Mahmut Hakkı Akın – Faruk Karaarslan, *Aliya İzzetbegović Özgürlük Mücadelesi ve İslam Düşünürü* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018), 102.

¹⁶ Aliya İzzetbegović, *Özgürlüğe Kaçışım: Zindandan Notlar*, çev. Hasan Tuncay Başoğlu (İstanbul: Küre Yayınları, 2006), 160.

¹⁷ Lejla Delagic – Thameem Ushama, “Alija Izzetbegović ‘S Contributions to Socio-Political and Religious Thought’”, *Hamdard Islamicus* 45/4 (December 2022), 42.

¹⁸ İzzetbegović, *Doğu-Batı Arasında İslam*, 55.

¹⁹ İzzetbegović, *Doğu-Batı Arasında İslam*, 71.

²⁰ İzzetbegović, *Doğu-Batı Arasında İslam*, 49.

Ahlak ve şahsiyeti insan için gerekli gören Aliya, ahlakiliğin “fedakârlık” ve “ıstırapla” bağlantılı olduğunu ve sadece ahlaki mefhumların hakiki anlamları olduğunu iddia eder.²¹ İnsanı sadece maddi varlık olarak düşünmek, onu değer ortaya koyan bir varlık değil üretim-tüketim gerçekleştiren varlık olarak düşünmek anlamına gelir. İnsan, salt olarak üretim yapan varlık değil değer ortaya koyandır. Düşünme yetisine sahip insan, soyut ve somut düzlemde arayış yaptığında hakikate yaklaşır.²² Hakikat, soyut-somut düzlemde arandığı gibi insani var oluşun iki düzlemi özü hürriyet olan dram ve düzeni ifade eden ütopyadır. İnsan bu iki unsurdan biri olan ütopyanın değil asıl olan dramın yani hürriyetin peşinde koşmalıdır. Çünkü insan, boyun eğen ve rahatlık arayan bir varlık olmaktan daha çok hayvan olmayı reddeden hayvandır.²³

İnsanın maddi ihtiyaçlar zeminin sağlanmasını elzem gören Aliya, fakirlikten ve geri kalmışlıktan kurtulmanın milletlerin kendi kaderlerine sahip olan, ahlaklı, dâhi ve cesur fertler yetiştirmesini sağlayacağını ifade eder. Gerçeklikten kopmayan Aliya, insanın tek mucizesinin emek ve bilgi olduğunu, düşmanları kovacak, fakirliği ortadan kaldıracak, refah ve aydınlığı (eğitimi) ekecek bir mehdi olmadığını söyler.²⁴

Batı'nın ilerleme ve hümanizm sürecine eleştirel fakat reddedici bir biçimde yaklaşmayan Aliya, ilerleme ve hümanizmi insani gaye ve düşüncenin iki bağlamı olarak görür. Ona göre din, doğrudan ilerlemeyi doğurmazken bilim ise hümanizmi doğurmayan ürün olarak meydana gelir. Batı düşüncesindeki ilerlemenin ve teknik sürecin nasıl meydana getirildiğini anlamak gerektiğini ifade eden Aliya'ya göre hümanizm adalet, eşitlik, hürriyet, insan ve vatandaş hakları gibi sloganları hakikatiyle karşılayabilecek bir öğreti değil zira insana tercih ve hayat hakkı en geniş biçimde dinde/İslam'da verilmiştir.²⁵ Ruh ve şuurlu düzleminden uzak inşa edilmiş olan dünya ve hayatta insan, üretici ve tüketici işleve indirgenmiştir. İnsan, üretim-tüketim sarkacına dahil edilerek hümanizm değil dehümanizasyon teşkil eder. İslam'ın teklif ve hayat sunduğunu söyleyen Aliya'ya göre hümanizm ve modernlik, insanları zorla terbiye ederek “iyi” ve “disiplinli” yurttaşlar haline getirmeye çalışır. Bu durum gayriinsani bir tutumdur. Mekanize edilmiş insanı olumsuzlayan ve insanın ademe mahkûm edilmesiyle hümanizmin de “boş laf” hâline geldiğini ifade eder. Ona göre insan kelimesinden türetilen ve ahlaki hususlara vurguda bulunan hümanizm, insana kıymet vermek veya insancılık, böylesi bir hümanizmin kavranabilmesi için öncelikle insanın yaratılış hakikatini kabul etmesi gerekir. Fakat hümanizm, bu pusulayı kaybetmiş durumda olduğu için insan, metaya mahkûm edilmiştir. İnsan, üretim-tüketim düzlemine mahkûm edilerek homo-ekonomikus derekesine indirilmiştir. Oysa insan, hiçbir şeye alet edilmemesi ve her şeyin onun hizmetinde olması gereken bir varlıktır. Her şey hizmetine sunulan insanın da Allah'ın hizmetinde olması gerekir.²⁶

2. Aliya'da İslam Düşüncesi Ekseninde İnsan ve Eğitim Anlayışı

İnsanı duysal olmaktan daha çok psişik, mekanik olmaktan daha çok manevi bir varlık olarak algılayan Aliya, insanın konumunun ve mana dünyasının karşılığı olarak İslam'ı görür. Ona göre İslam, Müslüman halkların hülyasını heyecanlandıracak, aralarında disiplini,

²¹ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım: Zindandan Notlar*, 48-49.

²² İzzetbegoviç, *Doğu-Batı Arasında İslam*, 14.

²³ İzzetbegoviç, *Doğu-Batı Arasında İslam*, 221, 237.

²⁴ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 62.

²⁵ İzzetbegoviç, *Doğu-Batı Arasında İslam*, 16, 19.

²⁶ İzzetbegoviç, *Doğu-Batı Arasında İslam*, 80-81.

ilham ve enerjiyi gerçekleştirecek tek düşüncedir. İnsanı konu alan ve onun iç dünyasını düzenleyen İslam, onu dünyadaki yeri ve amacının ne olduğu şuuruna erdirir, insan-Allah, insan-insan ilişkisini düzenler. İslam, -Müslüman halkların durumunu iyileştirecek- her hakiki eylemin ebedî ve değiştirilemez, ahlaki, felsefi, fikrî ve siyasi temelidir. İslami bir dünya tasavvurunun gerçekleşmesi için İslami bir devletin ve İslam Birliği'nin gerçekleşmesini önemli gören İzzetbegoviç; ferdî, ailevi ve içtimai hayatın tüm alanlarında İslam düşüncesinin yenilenmesini gerçekleştirmeyi önemli bir esas olarak görür. Ona göre Müslüman dünya, İslamsız ve İslam'a karşı olarak yenilenemez. İslami yenilenmeyi reformdan daha çok yeniden dirilme olarak gören Aliya, İslam'a "yabancı bir gelecek" hazırlayan modernistlerin "yabancı", İslam'ı geçmişe çeken muhafazakârların ise "eski" reçeteler sunarak İslami yenilenme fikrine karşı çıktıklarını iddia eder. "Hakiki İslam" arayışı içinde olan Aliya, hem zahirî hem de bâtnî dünyayı bilen İslam'ın öznesi olan Müslüman'ın, bu iki dünya arasında bulunan uçurumda köprü vazifesi gördüğünü söyler. İslam'a karşı dar bakışın sorunlar ürettiğini düşünen düşünür, bu dar bakışa sahip olan bir kesimin İslam'a karşı duyduğu sevgi türünün patolojik, ilkel ve dar ufka sahip insanların sevgisi olduğunu ifade eder. Böylesi bir sevginin ve yaklaşımın, İslam düşüncesini boğacağını iddia eder.²⁷ Aliya, "dar bakış ve patolojik sevgi" ile İslam düşüncesinin boğularak şiddete kaydırılabileceği öngörüsünde bulunmuştur.

Aliya tarafından, Allah'ı inkâr eden bir öğretiyi olarak değil uygarlık içinde din olarak yorumlanan nihilizm, Tanrı veya İnsan yokluğuna karşı bir protestodur. Hem nihilizme hem de dine göre insan, bu dünyada yabancıdır. Nihilizme göre insan, "kaybolmuş" dine göre "kurtuluş" ümidi olan bir yabancıdır.²⁸ Nihilist ve Darwinci yaklaşımlar, insan vasfından ve haysiyetinden yoksunken Allah, insana kıymet ve haysiyet veren bir varlıktır. Çünkü din, başka bir alemin bilgisine sahip olduğu gibi hakiki bir ahlak öğretisine de sahiptir.²⁹

Aliya'nın İslam'a dayanan ahlak düşüncesinde insanın amacı; melek olmak değil hayvan derekesine de düşmeden insan olmayı başarmak olmalıdır. Ona göre İslam'ın amacı; ütopya değil normal insanlardan oluşan normal toplumlardır.³⁰ İnsanı manevi varlık olarak ele alan ve onun farklılığına dokunmayan İslam, insanın tabiatını aşan vasıflar geliştirmeye çalışmaz yani insanı ne aziz ne de melek yapmak ister. Bu tür çabaları hayal olarak gören İslam, insanın özünü geliştirir. Bu bağlamda Aliya için abdest, namaz, oruç, cemaat, amel, mücadele, müşahede ve dua/huşu gibi haslet ve filler, insanı teşkil eden şeylerdir. İslam, insandan mutlu olmasını ve ahlaken yükselmesini bekleyerek "kendi kendini durmadan yaratma" yani kemale erme çabası içinde olmasını ister. Hayat, bu olgunlaşmanın gerçekleşme alanıdır.³¹

Dış dünyayı görmezden gelmeyen İslam hem insanı hem de tabiatı bir gerçeklik olarak kabul eder. Kur'an, insanı dünyanın şahsiyetli bir çocuğu ve içtimai bir varlık olarak görür ve ona hem ferdi hem de toplumsal bir değer atfeder.³² İnsan ile dünya arasında bir nisbet olduğunu düşünen Aliya'ya göre insan, dünyada yaşanan "kötümserlik, isyan, yeis" gibi psikolojik sorunları Allah'ın iradesine teslimiyetle aşabilir. Beşerî teslimiyeti, insanın

²⁷ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 18-22.

²⁸ İzzetbegoviç, *Doğu-Batı Arasında İslam*, 119-120.

²⁹ İzzetbegoviç, *Doğu-Batı Arasında İslam*, 177.

³⁰ Akın – Karaarslan, *Aliya İzzetbegoviç Özgürlük Mücadelesi ve İslam Düşünürü*, 112.

³¹ İzzetbegoviç, *Doğu-Batı Arasında İslam*, 245-246.

³² İzzetbegoviç, *Doğu-Batı Arasında İslam*, 283-284

dünyaya ve davranışlarının neticelerine karşı bir iç tutum olarak gören Aliya için Allah'ın iradesine teslimiyet, insanların iradelerine karşı bağımsızlık demektir. Kişinin kaderi kabul etmesi, insanın kendini hür hissetmesidir. Allah'a itaat, insana itaati menederek insanın metalaşması veya köleleşmesini engeller.³³

Aliya'ya göre insan-dünya ilişkisinde insanı merkeze alan İslam'da İsayı çilecilik yoktur ve İslam'ın dışında bilimselci kurtuluş öğretilerinin geçerliliği de yoktur, bu öğretiler sahtedir. Allah, insanın iç düzenini sağlar ve iç dünyasında bir Rönesans ve devrimi meydana getirir.³⁴ İnsanlık âleminde ahlaki ve siyasi başarının gerçekleşmesi, İslam'ın hayata yansımaya bağlıdır. İslam, gündelik hayata yansımada sosyal ve siyasi kurumların sorunlar yaşamasına, amel-söz birlikteliğinin olmamasına neden olur. İslamsızlık; fuhşu, pislği, adaletsizliği ve pısrıklığı, ihtışamlı fakat içi boş camileri, riyakarlıkla dolu gösterişleri doğurmuştur.³⁵ İslam dünyasının mağlubiyet gerçeğiyle yaşadığını ve bu mağlubiyet sürecini aşabilecek yetiye sahip olduğunu iddia eden Aliya'ya göre iç ve dış muvazenenin tahakkukunu arayan İslam; ruhen ve bedenen dengeli insanları yetiştirmek ve müesses nizama sahip bir toplumu meydana getirmek için yapılan bir çağrıdır. İslam düşüncesinin veya Müslümanların, nizam ve adaleti araması icap eder.³⁶ Aliya için kaynağı Kur'an olan adalet, insanlar ve toplumlar için çabalanması gereken bir hedef ve ülkesi özelinde barışı meydana getirecek asli bir unsurdur.³⁷

İslam'ın tüm hakikatlerine rağmen “yabancılaşmış eğitim” ve “sömürgeleştirme” sorunlarından dolayı Müslümanların bu hakikatleri kavrayamadığını ifade eden düşünür, var edilen “eğitimsiz” ve “yanlış eğitilmiş” iki sınıfın varlığının bu sorunun iki olgusal karşılığı olduğunu vurgular. Dönemine atıfla İslam topluluklarının halkın ihtiyaçlarına cevap verecek ve İslam ahlakına uygun olarak gelişmiş bir eğitim sisteminin olmadığını söyler. Aliya, insan-Allah, insan-insan, insan-cemiyet arasındaki ilişkileri tanzim eden İslam'ın statik değil dinamik olduğunu söyler. İslam'ın iktisadi, toplumsal veya siyasi olarak ebedî ve statik tasavvurlar içermeyip bilakis dinamik bir yaklaşıma sahip olduğunu iddia eder. Ona göre, hâliyle böylesi bir dine sahip Müslümanların eğitim ve okula soğuk olması saçma bir suçlamadır. Onlar, halkla her türlü manevi bağı kaybeden yabancı/laşmış bir eğitim ve okula karşıdır. Genelde İslam dünyasının özeldede ise Türkiye'nin de sorunu olan “Batılılaşma”ya dikkat çeken düşünür, eğitim sisteminde aydınlara yabancıların güç ve zenginliğine inanç ve bunlara itaat duygusu, “teslimiyet” ile “hayranlık” hasletleri enjekte edildiğini söyler. Önce yabancı eğitimcilerin vazifelenirildiğini sonrasında ise onların halefi olan “tabii”, kendi memleketlerinde “yabancı” gibi hisseden ve öyle davranan aydınlara yetiştirildiğini iddia eder.³⁸

Aliya'ya göre sadece içeride yetiştirilen devşirmeler değil Avrupa'da da eğitim görmüş olanlar da Batı'ya karşı büyük eziklik, ait oldukları geri ve fakir kalmış ortama karşı üstünlük (kibirli) duygularıyla dönmüşlerdir. Halka yabancılaşmalarının ve temel ölçütlerini kaybetmelerinin nedeni; İslami terbiye almamaları, halkla manevi ve ahlaki bağ

³³ İzzetbegoviç, *Doğu-Batı Arasında İslam*, 358-360.

³⁴ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 58.

³⁵ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 32.

³⁶ İzzetbegoviç, *Doğu-Batı Arasında İslam*, 19.

³⁷ Yalçın Çetin, “Aliya İzzetbegoviç'in Adalet Anlayışı Üzerine”, *Antakiyat/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (Aralık 2020), 182.

³⁸ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 32-33.

kuramamalarıdır. Yerli kanaat, âdet ve inançlarının tahrip edilerek yerlerini yabancıların istila etmesiyle bir gecede topraklarında, hayranlık besledikleri Amerika'yı yaratacaklarını sanmaktadırlar. Aliya'ya göre bu durum, ne olduğunu ve köklerinin nereden geldiğini bilememe durumudur.³⁹ İzzetbegoviç'e göre Batı'ya giden oradan eğlence ve sefaya dair alışkanlıklarını ülkelerine taşıyanların Batı'dan ithal ettikleri anlayışları İslâm ülkelerine taşınmaları, yalnızca modernistlerin değil bütün olarak toplumun İslam'a yabancılaşması anlamına gelir.⁴⁰

Aliya halkların "itaatkâr" hâle gelmesi için pranganın gerekli olmadığını ve "aydınlatmanın ipekli ipleri" ile vicdan ve iradelerinin paralize edilebileceğini söyler. Yabancılaşmış olan fikir sahiplerine karşı bir isyan ve direniş olması gerekirken, böylesine bir eğitim onların en iyi destekçisidir. Böylesi bir eğitim varken yabancı güçlerin ve Müslüman ülkelerdeki yerli işbirlikçilerinin kendi mevkileri için korkmamaları gerekir. Epistemolojik ve ontolojik tüm unsurların kaynağı olan Allah'ı varlık tasavvurunun en üstüne koyan Aliya, ferdi iç düzenlemesi gibi içtimai düzenlemenin de tek yolunun Allah adına olacağını ifade eder.⁴¹

Hürriyetle eşleştirdiği dramı ferdi olarak var olmanın asli unsuru olarak görerek içtimai olanla eşleştirdiği ütopyayı ise toplumsalın asli unsuru görür. Ütopya, dramın aksine ferdi esas almaz toplumu yani nizamı esas alır. "Ben"i yani ferdi esas alan değil insan yığınını esas alan yaklaşımda insanlar, herhangi bir bitki veya hayvan gibi yetiştirilebilir. Böylesi modern maddeci bir yaklaşımda fert, eğitim yoluyla bir biçimde topluma uydurulacak bir unsurdur.⁴² Ona göre İslam'ın amacı ütopya değil normal insanlardan oluşan normal toplumlardır.⁴³

Aliya İzzetbegoviç, eğitim ve terbiye kavramlarının farklılaşmasını "ütopya" ve "dram" kavramı ile izah eder. İnsanın insanileşmesi; "dram" kavramıyla birlikte ele aldığı terbiye ile mümkünken kişinin toplumsallaşması ise "ütopya-nizam" kavramıyla birlikte ele aldığı eğitimle olur. Mesleki eğitim, mekanik sürecin bir parçası olan ütopyacı yaklaşımdır. Buna karşın dramla birlikte ele alınan terbiye ile insanın kültürel yönünü geliştirerek onu insanileştirir.⁴⁴ Eğitimin tek başına insanı terbiye etmeye, daha özgür ve iyi olmasına yetmez, kabiliyetleri ortaya çıkararak topluma faydalı kılar. Bilgi ve terbiye/ahlak insanda beraber değilse insan bilgisiyile insanlığa zararlı olabilir, yakın tarihte birçok örneği vardır.⁴⁵

"Sezgi, akıl ve inancı" insanda üç esas olarak gören Aliya'ya göre bunlara tekabül eden şuuru yandıran sanat, akli işlevselleştiren felsefe ve inancı niteleyen din, muammaları ve soruları çözümlenmekte önemlidir. Cehalet farkında olunmayan bilgisizlik iken bilgelik ise bilgisizliğin farkında olup giderilmesiyle oluşur. Cahil, bilgisizliğini bilgi telakki eder ve her şey ona aşikâr imiş gibi davranır. Müslüman konformist, iç görüntüsü manasız olan uygarlığın peşinde değil hakikat üzerine inşa edilmiş medeniyet talebinde bulunur. Batı

³⁹ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 23, 26.

⁴⁰ Fatih Toktaş, "Yenilikçi Müslüman Düşünür Olarak Aliya İzzetbegoviç", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/2 (Aralık 2016), 21-22.

⁴¹ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 45.

⁴² Mustafa Aydın, "Aliya İzzetbegoviç'te Ütopya ve Dram", *Doğu-Batı Arasında İslam Birliği İdeali*, ed. Merve Akkuş Güvendi (İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2013), 45.

⁴³ Akın – Karaarslan, *Aliya İzzetbegoviç Özgürlük Mücadelesi ve İslam Düşünürü*, 111.

⁴⁴ Aydın, "Aliya İzzetbegoviç'te Ütopya ve Dram", 51.

⁴⁵ İsmail Kara, *Aliya İzzetbegoviç ve Nurettin Topçu'da İnsan, Toplum ve Din* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019). Ayrıca bkz. İsmail Aydoğan, "Aliya İzzetbegoviç'in Eğitim Tasavvuru", *Hece Aylık Edebiyat Dergisi* 229/1 (Ocak 2016), 506-511.

düşüncesinin zahiri/maddi bağlamda konforu ürettiğini bâtını/mana bağlamında ise huzursuzluk ve anlamsızlık ürettiğini düşünen Aliya'ya göre atomun bulunması bilim ve medeniyetin ürünüken, “ben”e ulaşmak veya “kendini bilmek” ise mana dünyasının işidir.⁴⁶ Nitekim Yunus Emre'nin “kendini bil” ya da Mevlâna'nın “şeb-i arus” anlayışı, tefekkür/iç yolculuğun ürünüdür. Aliya'da tefekkür-egitim arasındaki zıddiyet, ruh-zihin, insan-dünya ve kültür-medeniyet arasındaki ayrım gibidir. İzzetbegoviç eğitim-tefekkür, medeniyet-kültür ayrımı gibi şehir-köy ayrımı yaparak şehrin, medeniyetin, köyün ise kültürün ürünü olduğunu söyler. Kitlelere sahip kentin teknolojisi hâkimiyet duygusunun olduğu medeniyetin unsurlarını taşıırken köyler ise kültürün unsurlarını taşımaktadır.⁴⁷ Ona göre Müslüman toplumlar, uygarlıktan faydalanırken kendi kültürel bütünlüklerini korumaları gerekir. Bunu kültüre önem veren bir eğitim anlayışı ile bilinçlenmiş nesiller yapabilir. Kültür, Allah ile kurulan bir bağ anlamı taşır ve kültüre katkı sunulması gerektiği gibi maddi ihtiyaçlar gerekli olduğu için uygarlığın gerekliliklerini göz ardı etmeyen bir eğitim modeli ortaya koyulmalıdır.⁴⁸

Medeniyeti insanın tabiatla olan ilişkisi bakımından, kültürü ise insanın kutsal ile kurduğu ilişki biçimleri ile açıklayan Aliya'ya göre kültürün hamili insan, uygarlığın hamili ise toplumdur.⁴⁹ Beşerî toplumu, medenileşmiş bir sürü (küme, arı kovanı) uygarlığı ise beşerî ayılma, tabiatı fethetme, biyolojik hayat için ruh yerine duyularla yaşama hissinin üstünlük kazanması olarak yorumlayan Aliya'ya göre duyularıyla yaşayan insan manayla yaşayan insanı ötelemiştir. Meta insanı, mana insanının yerini almıştır.⁵⁰

Modern eğitimin tefekkür ettirmekten daha çok tek yönlü, yönlendirilmiş, paket çözümler sunan ve insanın hürriyetini, ufkunu daraltıcı yönüne⁵¹ vurgu yapan Aliya'ya göre modern eğitim, gayriinsani bir yapıya sahiptir. Daha özgür, iyi, insani olmaktan daha çok -daha- verimli, faydalı ve kabiliyetli kıldığını, tarihte tecrübe edildiği gibi tahsiller kötüyeye alet edilebilirler. Modern okul eğitimini, entelektüel/ilmî ve manevi/egzakt hümanistik olarak gören düşünür, “İnsan doğru dürüst olmalıdır” vurgusunun eğitimde zayıf olduğunu söyler. Okuma-yazma ve hesap öğretilmiş, Fizik, Kimya, Etnoloji, Coğrafya, Siyasi Nazariyeler, Sosyoloji vs. öğretilmişdir. Fakat Tarih, Sanat, Edebiyat, Ahlak, Hukuk gibi insan bilimleri az okunan dallar olmuştur. Verilen öğretimde olgulara odaklanmış asillik vurgusunda bulunulmayıp niceliğe dayanan toplumsal fert esas alınmıştır.

Dış dünyaya hükmetme ve teknoloji esaslı öğretim meydana getirilmiştir. Oysa klasik terbiye, insanla başlar ve insanla biter. Aliya'ya göre “egzakt-klasik tahsil” münakaşası teknik değil, manevi bir meseledir. Aliya, kültür-medeniyet ayrımına benzer biçimde klasik-teknik toplum ayrımı yapar. Klasik topluma toplumu, teknik topluma sosyalist toplumu örnek verir. Zekâ, ilim ve endüstri; insanın tabiat içinde, dış dünyada yol bulmasının şartı ve şekilleridir. Bir temayül olan ihtisas, ferdi toplum mekanizmasına intibak ettirecek şahsiyetin derecesini indirir, toplumu kuvvetlendirir. Toplumsal mekanizmanın giderek ufalan bir parçası olan

⁴⁶ İzzetbegoviç, *Doğu-Batı Arasında İslam*, 116.

⁴⁷ Kazım Hacimeyliç, “Aliya İzzetbegoviç'in Hayatı ve İslam Dünyasına Bakışı”, *Doğu-Batı Arasında İslam Birliği İdeali*, ed. Merve Akkuş Güvendi (İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2013), 29-31.

⁴⁸ Melike Dalkılıç, *Bir Çağdaş İslam Düşünürü Olarak Aliya İzzetbegoviç* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 76.

⁴⁹ İsmail Göktürk, “Göklerin Öğrencisi Olmak: Aliya'nın Perspektifinden İdeal İnsan”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 9/2 (Aralık 2019), 206-207.

⁵⁰ İzzetbegoviç, *Doğu-Batı Arasında İslam*, 114.

⁵¹ İzzetbegoviç, *Doğu-Batı Arasında İslam*, 80.

insanın kişisizleştirilmesi, gelişme seyrinde ütopyanın ideal durumuna doğru meyleder. İşlevselliği ve hizmetin esas alan temayül, tahsilin hümanizmaya uygun bir şekilde yönlendirilmesi yönündedir.⁵²

Eğitim ve öğretimin yani terbiyeleşme ve ilmîleşme sürecinin hem bireyselleşme hem de toplumsallaşma sağlayacağını düşünen Aliya, İslam dünyasındaki şahsiyetleşme ve toplumsallaşma sorununun nedeninin mehdilik inancı olduğunu ifade eder. Çünkü ona göre mehdilik, sıkıntıların ağırlığı çözüm vasıtalarıyla kıyaslanamayacak derecede büyük olduğunda güçsüzlüğümüzden büyüyen yalancı bir umuttur ve tembelliğimizin adıdır.⁵³ Aliya, bir nevi mehdilik vazifesini toplumun felahını ve terbiyesini sağlayacak olan anneyle vermiştir. Maddeleşen dünyanın biricik ruhu olan anne/kadın ihmal edilirse o kadın temel ve yeri doldurulamaz rolünden yoksun bırakılmış olur.⁵⁴ Ona göre "insan"ı doğurup yetiştiren anne iken fabrika veya eğitim makinesi olarak sıfatlandırıldığı çocuk bakımevleri ise ütopyik toplumsalın müstakbel mensubunu eğitir. Çocuk bakımevi, fabrika iken eğitim ise makinesidir.⁵⁵

Ona göre Müslüman toplumlarda kadının durumu, yeni neslin doğal terbiyecisi ve analığına uygun olarak değişmelidir. Okumuş, ihmal edilmemiş ve mutlu bir annenin büyüteceği çocuklar Müslüman halkların yeniden doğuşunu başlatacaktır. Gerek İslam dünyasında gerekse Bosna'da eğitim sorunlarının farkında olan Aliya: "Yolumuz iktidarı ele geçirmekten değil, insanları kazanmaktan başlar"⁵⁶ der. Kurucusu olduğu partisi SDA'nın siyasal ve zihinsel tekel döneminde (Yugoslavya'da) mevcut orta tüm ideolojik dogmalardan eğitimi arındırması gerektiğini ifade eder. Bu amaç, eğitim sisteminde asli reformlar yapmakla ve müfredatı yeniden gözden geçirmekle olur.⁵⁷ Eğitime dair sorunların farkında olarak sebepleri bilmek ve ortadan kaldırmak, okullaşmayla tedbir almak gerekir. Zorunlu ve parasız eğitimin önemine vurgu yapan düşünürü göre devlet adamı eğitim için fonlar oluşturarak tek bir çocuğun bile eğitimsiz kalmamasını sağlanmalıdır.⁵⁸

Doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayırt edebilecek insanın siyaset yoluyla değil kültür/eğitim yoluyla yetiştirilebileceğini ifade eden⁵⁹ Aliya'ya göre komünist devletlerde eğitimin endoktrine, güdümlü, hâkim ideoloji ve siyasi iktidarın menfaatlerine tabi; kapitalist memleketlerde ise ekonominin icaplarına uyarlı olarak endüstri sisteminin hizmetindedir.⁶⁰

Sonuç

Batı'da yaşamış olmasına rağmen insanı psişik ve manevi düzlemde algılayan Aliya, İslam'ı hayatı ve insanı düzenleyen medeniyet kurucu bir fikir olarak algılar. Ona göre nihilizm gibi felsefi öğretiler, insanı hakkınca tanıyamaz. İnsanı hakkınca tanıyabilecek hakiki ahlak öğretisine sahip din yani İslam'dır. İnsanı, melek-hayvan arasında düşünen ve onun ahlaken kemale ermesini sağlayacak alan hayattır. Ona göre inanan insan, olgu veya

⁵² İzzetbegoviç, *Doğu-Batı Arasında İslam*, 91-94.

⁵³ İzzetbegoviç, *Doğu-Batı Arasında İslam*, 62.

⁵⁴ Ahmet Dağ, "Aliya İzzetbegoviç'te Kadın Anne ve Çocuk", *Fikir Coğrafyası* (Erişim 5 Haziran 2021).

⁵⁵ İzzetbegoviç, *Doğu-Batı Arasında İslam*, 242.

⁵⁶ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 62.

⁵⁷ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 79.

⁵⁸ Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, çev. Alev Erkilet - Ahmet Demirhan (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 415.

⁵⁹ İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, 566.

⁶⁰ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 94.

madde düzlemini aşarak “olma” çabasıdır. İnançın veya imanın kişinin metalaşmasını engellediğini düşünen Aliya, İslam’ın dışında bir kurtuluş öğretisi olmadığını düşünür.

Nizam ve adalete sahip olan İslam hem insanın iç dünyasını hem de dış dünyayı dengeleyerek şahsiyetli insan ve toplumları meydana getirir. Nitekim eğitim insanın şahsiyetini biçimlendiren öğretim ise zihnini besleyen vasıtalar. Hem kendi ülkesinde hem de İslam dünyasında sömürgeleştirme ve eğitimin yabancılaşması sorunlarına değinen Aliya, böylesi bir eğitimin “yabancılaşmış” aydın sorununu meydana getirdiğini ifade eder. Ona göre İslami terbiye olmayan eğitim anlayışında aydın, köklerini yitirerek halkına yabancılaşır.

“Ütopya” ve “dram” kavramlarıyla manevi-maddi insan ve toplum ayrımı yapan Aliya’ya göre ütopya, mekanik toplumu dram ise manevi toplumu doğurmuştur. Din, İslam ve Materyalizm dünya görüşlerine karşılık sanat, felsefe ve dinî ilimler bağlamında “sezgi, akıl ve inancı” üç önemli yeti olarak görür. Bilim-uygarlık ve kültür ayrımı yapan Aliya, uygarlığın teknolojiyi, kültürün ise “ben”i yani insanı var ettiğini iddia eder. Ona göre modern eğitim, bilimi önceleyen doğal bilimlere daha fazla ağırlık verilmesi gerektiği çizgisinde ilerlemektedir. Şahsiyeti geliştirecek insan bilimlerine yeteri kadar değer verilmemiştir. Teknik toplumun, klasik toplumu aşmasının sonucunda insan değer kaybı yaşamıştır.

Aliya’da eğitimin birincil varlığı, insandır. Öğretmen ve anneyi eğitimin vazgeçilmez unsurları olarak gören Aliya için toplumun, nizam bulması ve ilerlemesi siyasetle mümkün değildir. Toplum ancak kültürleşme ve eğitilme ile nizam bulur ve ilerler. Aliya sadece bir siyasetçi değil aynı zamanda eğitim, ahlak ve şahsiyet kurmanın farkında olan bir bilgedir. Aliya, kendinde “ben”i inşa ederek hakiki bir insan tecrübesini ortaya koymuştur. Kendini yani şahsiyetini inşa edip siyasi bir mücadele veren Aliya, bu siyasi mücadelesindeki başarısını hazmedemeyenlerin yol açtığı savaşı da kazanıp devleti kurmuştur. Birey, toplum ve devletin inşasında eğitim ve ahlakın öneminin farkında olan Aliya, kurmuş olduğu devlette çok önem verdiği eğitim-öğretim kurumunu muhkemleştirecek bir vakte sahip olamamıştır.

Hakem/Peer-review: Çift Taraflı Kör/Double Blind..

Teşekkür/Acknowledgements:

-

Beyanname/Declarations:

1. Özgünlük Beyanı/Statement of Originality:

Bu çalışma özgündür.

2. Yazar Katkıları/Author Contributions:

Fikir/Concept: AD; *Kavramsallaştırma/Conceptualization:* AD; *Literatür Taraması/Literature Search:* AD; *Veri Toplama/Data Collection:* AD; *Veri İşleme/Data Processing:* AD; *Analiz/Analysis:* AD; *Yazma – orijinal taslak/Writing – original draft:* AD; *Yazma – inceleme ve düzenleme/Writing – review & editing:* AD.

3. Etik Kurul İzni/ Ethics approval

Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

4. Finansman-Destek/Funding-Support:

Bu çalışma herhangi bir finansman ya da destek almamıştır.

5. Çıkar Çatışması Beyanı/Competing interests:

Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akın, Mahmut Hakkı – Faruk Karaarslan. *Aliya İzzetbegoviç Özgürlük Mücadelesi ve İslam Düşünürü*. İstanbul, Pınar Yayınları, 2018.
- Aydın, Mustafa. "Aliya İzzetbegoviç'te Ütopya ve Dram". *Doğu-Batı Arasında İslam Birliği İdeali*. ed. Merve Akkuş Güvendi. 41-53. İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2013.
- Aydoğan, İsmail. "Aliya İzzetbegoviç'in Eğitim Tasavvuru". *Hece Aylık Edebiyat Dergisi* 229/1 (Ocak 2016), 506-511.
- Çetin, Yalçın. "Aliya İzzetbegoviç'in Adalet Anlayışı Üzerine". *Antakiyat/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (Aralık 2020), 178-196.
- Dağ, Ahmet. "Aliya İzzetbegoviç'te Kadın Anne ve Çocuk". *Fikir Coğrafyası*. Erişim 5 Haziran 2021. <https://fikircografyasi.com/makale/aliya-izzetbegovicte-kadin-anne-ve-cocuk>.
- Dalkılıç, Melike. *Bir Çağdaş İslam Düşünürü Olarak Aliya İzzetbegoviç*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Delagic, Lejla – Ushama, Thameem. "Aliya İzzetbegović 's Contributions to Socio-Political and Religious Thought". *Hamdard Islamicus* 45/4, (December 2022), 42.
- Düzgün, Şaban Ali. "Aliya İzzetbegoviç ve Kurucu İrade Olarak İslam". *Kelam Araştırmaları* 7/1 (Ocak 2009), 61.
- Göktürk, İsmail. "Göklerin Öğrencisi Olmak: Aliya'nın Perspektifinden İdeal İnsan". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 9/2 (Aralık 2019), 199-214.
- Hacımeçliç, Kazım. "Aliya İzzetbegoviç'in Hayatı ve İslam Dünyasına Bakışı". *Doğu-Batı Arasında İslam Birliği İdeali*. ed. Merve Akkuş Güvendi. İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2013.
- İzzetbegoviç, Aliya. *On Life, People and Freedom*. ed. Sharif H. Banna. USA: Claritas, 2023.
- İzzetbegoviç, Aliya. *Konuşmalar*. çev. Fahrettin Altun-Rıfat Ahmetoğlu. İstanbul: Küre Yayınları, 2004.
- İzzetbegoviç, Aliya. *Özgürlüğe Kaçışım: Zindandan Notlar*. çev. Hasan Tuncay Başoğlu. İstanbul: Küre Yayınları, 2006.
- İzzetbegoviç, Aliya. *İslam Deklarasyonu*. çev. Rahman Ademi. İstanbul: Küre Yayınları, 2007.
- İzzetbegoviç, Aliya. *Doğu-Batı Arasında İslam*. çev. Salih Şaban. İstanbul: Yarı Yayınları, 2011.
- İzzetbegoviç, Aliya. *Tarihe Tanıklığım*. çev. Alev Erkilet-Ahmet Demirhan. İstanbul: Klasik Yayıncılık, 2017.
- Kara, İsmail. *Aliya İzzetbegoviç ve Nurettin Topçu'da İnsan, Toplum ve Din*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Toktaş, Fatih. "Yenilikçi Müslüman Düşünür Olarak Aliya İzzetbegoviç". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/2 (Aralık 2016), 7-45.

